

Slobodan ČAČE
Filozofski fakultet u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR-23000 Zadar

PROMJENE U NASEOBINSKOM SUSTAVU KASNORIMSKE DALMACIJE: TRAGOVI U TOPONIMIJI

Za proučavanje toponimije predhrvatskog podrijetla vrednovanje promjena u sustavu naseljenosti tijekom posljednjih stoljeća života rimske Dalmacije može imati posebno značenje. Središnja naselja hrvatskog ranog srednjeg vijeka većinom *n* i *s* u nastala na mjestima gradova cvatućeg rimskog razdoblja, već se razvijaju iz utvrđenih naseobina kasne antike (odnosno ranobizantskog doba): Knin, Biograd, Klis i dr. Naslućujući obrise preobrazbi u sustavu naseljenosti, dobijamo i važne odrednice u toponomastičkim prosudbama, te u nekim slučajevima, i u etimološkim ispitivanjima.

Autor ovdje razmatra primjere (1) toponima Kotor (i sličnih) te (2) toponima vjerojatno postalih od lat. *labes*. Obje skupine su povezane s imenovanjem utvrđenih mjesta i pokazuju značajnu povezanost s kasnom antikom.

1. Kotor. Najpoznatiji je primjer grad Kotor (Boka) čije je ime zabilježeno još koncem antike, kada grad i nastaje, a izvodi se od **cataro-*. Slična su imena triju kaštela zapadne Dardanije (Prokopije): **Katera*. S ovim se povezuju Kotorac kod Sarajeva, poznat u 10. st., arheološki definiran kao prapovijesna gradina i kasnoantički refugij, zatim grad Kotor (sjev. Bosna, 14. st.) i nekoliko imena sela u sjeverozapadnoj Bosni i istočnoj Hrvatskoj. Mayerova indoeur. etimologija (**qat-* 'flechten, Flechtwerk') je prihvatljiva, no ovdje se insistira na činjenici da je riječ o imenovanjima s konca antike, što upućuje na zaključak da je ishodište u apelativu koji je živ u jeziku Ilirika toga doba; autohtono podrijetlo je vjerojatno.

2. Imena postala od lat. *labes*. Ključno značenje imaju potvrde u dubrovačkim spisima iz 13. st. koji potvrđuju da je apelativ *lave* (i sl.) od lat. *labes* živ i produktivan u "mikrotoponimiji". Razmatraju se veze s imenom kaštela Lavčan (Gradac, Makarsko primorje), možda potvrđenim već u 10. st. (arheološki potvrđeni kasnoantički ostaci), uz usporedbu s oronimom Lovćen (Crna Gora) te srodne tvorbe u Italiji. Kasnoantičko postanje naslućuje se i u imenu kaštela Lab (dio utvrde Knina) i drugdje.

U sklopu proučavanja starijih slojeva naše toponimije razdoblje koje običavamo zvati kasnom antikom postupno dobija zasluženu važnost. Uistinu je

riječ o prilično dugom razdoblju koje traje od konca 3. pa sve do prve polovine 7. stoljeća, uzimajući kao međaše početak Dioklecijanove vladavine i vrijeme oko 640. kada je rimska Dalmacija doživjela konačni slom.

Poznato je pak da je u sačuvanom korpusu mjesnih imena ranijeg rimskog razdoblja prevaga imena predrimskog podrijetla izrazita. Štoviše, tu prevagu zapažamo i na razini imenovanja gradova i znatnijih naselja općenito, i to ne samo u Dalmaciji i Panoniji, nego i u Histriji koja je pripala Augustovoj Italiji i bila zarana podvrgnuta romanizaciji. Ove su pojave ipak razumljive ako se uzme u obzir da je prostrano područje između Jadrana i Dunava već u predrimsko doba bilo dobro napučeno s razvijenim sustavom središnjih mjesta: nasilne mjere u fazi osvajanja kao ni kasnija nastojanja rimske vlasti nisu mogli izbrisati tragove starije toponimije.

U okvirima rimske Dalmacije, koja nas ovdje posebno zanima, nova imenovanja na razini znatnijih (većih i važnijih) mjesta javljaju se u prepoznatljivim okolnostima: (1) prilikom osnivanja rimskih kolonija: *Aequum Claudium*; (2) prilikom nastajanja municipija, kada se nužno vrši temeljita upravna reorganizacija: *Novae, Magnum, Salvium*; (3) uz gradnju cestovne mreže, kada na zgodnim mjestima niču postaje i naselja uz njih: *Praetorium, Castra, ad Fines, Turres* i sl.

Kasna antika donosi niz promjena u samom sustavu naseljenosti. Dok je raniju antiku obilježila razmjerno oštra podjela na gradska središta i raspršena ruralna naselja (vile, postaje, trgovišta i "industrijska" naselja, domorodačke naseobine), pri čemu je pretežan dio teritorija bio podijeljen između gradskih općina (kolonija ili municipija), u kasnoj antici ova dihotomija blijedi i nestaje. Posebno je značajno opadanje gradova, kako u pogledu općeg društvenog i gospodarskog značenja, tako i u demografskom smislu. Za proučavanje toponimije posebno je zanimljivo nekoliko pratećih pojava. S jedne strane, s obzirom na kristijanizaciju, jasno je da se upravo tijekom ovoga razdoblja učvršćuju svetačka imena u ulozi titulara crkava, što će u toponimiji kasnijih razdoblja ostaviti duboka traga.¹

S druge strane, dva čimbenika potiču rast nove kategorije središta. To su naseobine nastale na periferiji velikih kolonijskih odnosno municipalnih teritorija, koje preuzimlju dio uloge ranijeg gradskog središta. Karakterizira ih veći kulturni objekt (bazilika) s pripadnom nekropolom te utvrđenje na visokom i teže pristupačnom mjestu.² Ova nova skromna žarišta, ako je suditi po škrtnim podacima kojima raspolažemo, često nastaju na mjestima koja su odavna napučena i imenovana; otuda se i kod njih javljaju predrimska imena.

¹ P. ŠIMUNOVIĆ, Sakralni toponimi na sut + svetačko ime u razdoblju kasne antike do predromanike, *Folia onomastica Croatica*, 5, Zagreb, 1996., 39–62.

² O kasnoantičkom gradu u sklopu općih promjena v. J. W. RICH (ed.), *The City in Late Antiquity*, Routledge, London – New York 1992.

Naposljetku opća nesigurnost donosi kao pravilo ili utvrđivanje naseobine ili njeno oslanjanje na obližnju utvrdnu-zbijeg. Ovaj proces, zvan *kastriacija*, podrazumijeva i gradnju ili obnavljanje mnoštva za obranu pogodnih mjesta te stvaranje čitavih sustava obrane morskih i kopnenih puteva i određenih manjih cjelina. Gradnja utvrda kulminira u razdoblju Justinijanove obnove Carstva, a fortifikacijski sustavi ostaju jednim od najvažnijih čimbenika u borbi ugrožene provincije za goli opstanak.³

Za proučavanje toponomastika predhrvatskog podrijetla vrednovanje ovih promjena u sustavu naseljenosti tijekom posljednjih stoljeća života rimske Dalmacije može imati posebno značenje. Ovdje ćemo samo podsjetiti na to da upravo središnja naselja hrvatskog ranog srednjeg vijeka većinom nisu nastala na mjestima gradova cvatućeg rimskog razdoblja, već se razvijaju iz utvrđenih naseobina kasne antike (odnosno ranobizantskog doba). Od onih najvažnijih jedini je Nin nastao na mjestu antičkog grada; Knin, Biograd, Klis – tri ostala “stolna” mjesta jezgre hrvatske države naprosto su kasnoantička utvrđena mjesta.

Naslućujući obrise preobrazbi u sustavu naseljenosti, dobijamo i važne odrednice u toponomastičkim prosudbama, te, barem u nekim slučajevima, i u etimološkim ispitivanjima.

U ovom prilogu bih pokušao pokazati različite vidove ovakovog postavljanja problematike na primjerima dvaju skupova toponima (ojkonima).

1. KOTOR

1.1. Pored poznatog grada Kotora u Boki, u suvremenoj toponimiji sreće se izvjestan broj imena naselja koja su barem prividno vrlo slična. Postoje također i potvrde mjesnih imena iz predslavenskog jezičnog horizonta koja bi se mogla s prethodnima povezati. S druge strane, poznato je da u hrvatskom jeziku postoje leksemi koji su glasovno bliski, a etimološki, najvjerojatnije, čak i srodni te o mogućnosti izvjesnoga preplitanja ovdje valja ozbiljno voditi računa.

Ono što ova imena povezuje s uvodno naznačenim pitanjima jest upravo to što se predslavenske potvrde javljaju u kasnoantičkom odn. ranobizantskom razdoblju, kao i to da jedno od imena označuje mjesto za koje je arheološki utvrđeno da je osobitu važnost imalo u istom periodu.

³ Općenito o procesima: M. SUIĆ, Grad na istočnom Jadranu, 227–251. V. također: I. BABIĆ, Installations humaines au pied des citadelles en Dalmatie, *Balkanoslavica*, 11–12, Prilep 1985., 87–118; ISTI, Sudbina antičkih naselja na tlu Hrvatske i susjednih sklavinija, Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstv. skupa, 6.–8. list. 1992., Zagreb 1996., 29–35.

Ponajprije ćemo prikazati sva imena i navesti starije potvrde u izvorima, posebno se osvrćući na značaj imenovanih objekata (referenata).

1.2. KOTOR (ΒΟΚΑ).

Decadaron Rav. IV 16 (208, 7); Guido 114 (541, 24). *Decadaron* V, 14 (379, 15).

Ἰοάννου ἐπισκόπου Δεκατεροῶν (Anastazije Bibliotekar prevodi: *Ioanne episcopo Decateron*): god. 787.⁴

τὰ Δεκάτερα: Konst. Porph. them, II 61, 15, adm. imp. 29, 30 (sredina 10. st.).

Δεκάτερα: Theophan contin. V 53, p. 289, Bonn.; Niketas Akominatos 5, 4, p. 206, Bonn.;

(46.) *Et dedimus Petrum Dracculum quem compa(ra)ui a Catarinis pro III. solidis*. Sumpetarski kartular;⁵

in culfo de Cattaro, Decatarum Dukljanin, pogl. 31 i 36 (ed. Šišić, 329, 333).

Slavenski lik *Kotorъ* (od 13. stoljeća); današnji standardni lik *Kòtor*; na srednjodalmatinskim otocima (čakavski): *Kotōr*, gen. *Kotōra*. Talijanski: *Cáttaro*.

Grad Kotor je prvi put potvrđen u Anonima Ravenjanina. Po svemu je podatak preuzet iz nekog kasnog vrela, odnosno kasnije revizije cestovne karte ili itinerarija.⁶ Znakovito je pak da isti izvor ne spominje grad Akruvij, staro ilirsko središte i općinu, potvrđenu još u 2. stoljeću u okviru ilirskog kraljevstva (Livije). *Akruvij* je postao sjedište zajednice rimskih građana, zacijelo još u 1. st. pr. Kr. (Plinije), a ime se javlja i u natpisu. Prema Mayeru, trag imena čuva se u imenu župe *Grbalj*, jedinog prostranijeg plodnog predjela u Boki. Po svemu, Akruvij je zamro, a zamijenio ga je novi grad Kotor koji će nadživjeti slom provincije Dalmacije i odigrati važnu ulogu u srednjem vijeku.^{6a}

1.3. DARDANSKI KAŠTELI.

Usljed sličnosti nameće se usporedba s nekim imenima utvrđenja koja su podignuta pod Justinijanom na području Dardanije, a donosi ih Prokopije u spisu *O gradnjama*. Potvrde uključuju najmanje jedan siguran usporediv primjer, no moguće je da su još jedno ili dva imena izvedena od iste osnove. Tri potvrde u Prokopija glase (*de aed.* 4, 4):

⁴ R. KATIČIĆ, Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumanskog koncila u Niceji godine 787., *Uz početke hrvatskih početaka*, Split 1993., 34.

⁵ V. NOVAK – P. SKOK, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952, 220

⁶ S. ČAČE, *Civitates Dalmatiae u »Kozmografiji« Anonima Ravenjanina*. Arheološki muzej Zadar. Katalozi i monografije 3., Zadar 1995.

^{6a} A. MAYER, *Catarensia*, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 1, Zagreb 1954, 15–109.

Κάππαρος (120, 7);

Κατταρηκός (120, 8);

Κατταφέτερος (= Κάππαρος ἔτερος Haury, ad loc., 120, 10).⁷

Ovakva imena se ne pojavljuju u susjednoj oblasti na istoku, oko Naisa (Niša), niti još istočnije u oblasti Remesijane (Bela Palanka) već samo u užoj Dardaniji. Prema tome je izvjesno da ovi kašteli pripadaju području smještenom na jugozapadu Srbije odnosno na Kosovu, dok je njihova identifikacija na terenu nemoguća.⁸

Inače se radi o brojnim uporištima koja su obnavljana ili tek podizana tijekom Justinijanove vladavine kako bi se osigurala obrana ugroženih pokrajina pred barbarskim naletima. Poznato je da su njihova imena vrlo raznolikog podrijetla, u rasponu od starih, autohtonih imena sve do imena preuzetih od vojnih postrojbi, obližnjih posjeda, pa čak i svratišta uz ceste.⁹

1.4. KOTORAC KOD SARAJEVA.

U području Ilidže, dakle na jugozapadnoj periferiji moderne sarajevske konurbacije, nalaze se sela Gornji i Donji Kotorac. Gradinsko nalazište Gradac, zvan i Ilinjača, nad G. Kotorcem jedno je od dugovječnih, kontinuirano naseljenih mjesta srednje Bosne, u rasponu od početka brončanog doba do srednjeg vijeka. Slabo dokumentirani, ali izuzetno zanimljivi nalazi potječu iz ranijih istraživanja (1910.), a novija istraživanja su iznijela na vidjelo napose ostatke kasnoantičkog refugijalnog utvrđenja s crkvom, a zatim i tragove naseljenosti u ranom srednjem vijeku.¹⁰

Ime Kotorac se u historiografiji odavno povezuje s imenom jednog od dvaju gradova prvotne Bosne u Konstantina Porfirgeneta. Konstantin spominje u Bosni samo dva grada, od kojih je jedan nepoznat (τὸ Δεσνήρι), dok se za drugog pretpostavlja da se nalazi blizu Sarajeva: τὸ Κάτερα (*de adm. imp.* 32).

⁷ F. PAPAZOGLU, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969., 196 (o Prokopijevim kaštelima 195 i d.).

⁸ Od 67 kaštela u Dardaniji koje imenuje Prokopije, uvjerljivije djeluje jedino povezivanje kaštela Arsa (120, 43) s toponimima Ras i r. Raška, što, barem načelno, potkrepljuje misao da se u popisu nalaze i utvrde smještene vrlo blizu nekadašnje granice provincija Dalmacije i Gornje Mezije.

⁹ I. I. RUSSU, Die Ortsnamen der Balkanhalbinsel in De aedificiis, *Revue de Linguistique*, 8, Bucharest 1963.; V. BEŠEVLIJEV, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk »De aedificiis«*, Amsterdam 1970.; V. BEŠEVLIJEV, Tavernen als Kastellnamen bei Prokop, *Balkanskoe ezikoznanie*, 2, Sofija., 101–111; A. LOMA, Neue Substratnamen aus Dacia Mediterranea, *Balkanskoe ezikoznanie*, 36. 3, Sofija 1993., 219–240.

¹⁰ Gordana RUSKOVIĆ, Gradac/Ilinjača kod Kotorca, *Arheološki pregled 1986*, Ljubljana 1987, 109–110.

Premda je bilo je i drukčijih mišljenja glede identifikacije ovog grada, ovisno o procjeni protezanja prvobitne Bosne, čini se da je Kotorac kod Sarajeva u prednosti utoliko što je to, kako se čini, jedini toponim koji bi se mogao povezati s Konstantinovima, a nalazi se u najužem, jezgrenom dijelu Bosne.

U prilog povezivanju toponima Kotorac s Konstantinovima Kátera govorio bi uvid u širi kulturno-povijesni kontekst razvoja naseljenosti na Sarajevskom polju u antici i kasnije. Poznato je da je uz ljekovita vrela u Ilidži stvoren rimski grad kojem je ime poznato samo djelomice preko natpisa (*Aquae S...*). U vrijeme rasula rimske Dalmacije, Gradac-Ilinjača smješten u neposrednoj blizini, postaje zacijelo najvažnije refugijalno uporište. Da je ovdje i u samim počecima ranog srednjeg vijeka moralo biti važno žarište srednjobosanskog prostora potvrđuju nalazi crkvene arhitekture s ulomcima kamenog namještaja s pleternom ornamentikom u Vrucima, na izvorištu rijeke Bosne.¹¹

1.5. KOTOR-VAROŠ U VRBANJI.

Jugoistočno od Banje Luke, današnje mjesto Kotor-Varoš čuva ime srednjovjekovnog grada Kotora. Grad se spominje prvi put u ispravi Stjepana Kotromanića izdanoj oko 1326., a zatim 1412. u Hrvojevoj ispravi.¹² Kotor je ujedno bio i središte župe Vrbanje (god. 1412: града нашега Котора съ всомъ жупомъ нашомъ Врѣбаню).

Premda ne raspoložemo potvrdama starijim od 14. stoljeća, za veliku starost imena grada govori njegova uloga središta župe. Župe u ovom predjelu – osim Vrbanje su tu još Glaž, Luka, Vrbas, Zemunik i Sana – odreda su stare tvorbe na teritoriju koji je mahom pripadao krajnjem jugoistoku jurisdikcije zagrebačke biskupije.¹³

U očividnoj vezi s imenom grada je ime sela K o t o r i š t e (Kotorišće) kod Kotor-Varoši, a opstojnost, pa i tvorba potvrđuju starinu toponima Kotor u župi Vrbanji.

1.6. OSTALI TOPONIMI.

U toponimiji se javlja izvjestan broj ojkonima koji bi se barem na prvi pogled mogli pridružiti već navedenima (sve prema Akademijinu Rječniku):

¹¹ T. GLAVAŠ, Iskopavanje preromaničke crkve u Vrucima kod Vrela Bosne, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 37, Sarajevo 1982., 93–122.

¹² L. THALLOCY, Istraživanje o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Körmendskog arhiva, *GZM XVIII*, Sarajevo 1906, 403–404; M. BRKOVIĆ, U Jajcu izdane isprave bosanskih vladara, *Rad. Zavoda za pov. zn. HAZU u Zadru*, 40, 1998, 98–99.

¹³ Usp. osobito gradivo koje je prikupljeno u radu J. BUTURAC, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine*, 59, Zagreb 1984., 43–108.

1. K o t o r a č a , 'selo u Srbiji, okrug podrinjski (19. st.)'.

2. K ð t o r a , 'selo u Kozari'.

3. K o t o r , 'selo kod Mrkonjića'.

4. K o t o r i ć , 'selo u županiji požeškoj'.

5. K o t o r i b a , mjesto na ušću Mure u Dravu, spominje se tek od 17. st.

6. Poseban slučaj je K o t o r kod Crikvenice. Kao ime mjesta kod Crikvenice spominje se od 15. st., a očuvalo se do danas. Starije potvrde: v *Kotori*, 1450. MCr. 76; *Kotorom*, 1455. MCr. 82; s *Kotora*, 1536. MCr. 238. Javlja se i ime naselja Potkotor. Vjerovalo se da je utvrda ovog imena zapravo kasnoantička, pa bismo u tom slučaju imali još jednu zanimljivu arheološku potkrepu tezi da je distribucija toponima Kotor u osobitoj vezi s razdobljem na prijelazu iz antike u srednji vijek. Pokazuje se međutim da kasnoantičkih ostataka ovdje nema. Također valja spomenuti da se i samo ime izvodi od **kod+Tor*.

1.7. ETIMOLOGIJA.

Ispitujući etimologiju imena Kotora u Boki, Mayer je iznio zaključke i zapažanja koji su mahom prihvaćeni i danas.

Polazeći od toga da se najstariji potvrđeni lik imena Kotora može analizirati kao *De-catarum, Mayer je predložio indoeuropsku etimologiju polazeći od korijena **qat-* 'flechten, Flechtwerk', preko proširenog oblika **qot-or-*.¹⁴ Povezao je naš toponim sa staroirskim *cathir*, odnosno velškim *cader* 'Burg', ističući da je tvrđava Kotora prirodno branjen položaj. Smatra se inače da je do značenjskog pomicanja od izvornog 'plesti, oplitati' prema pojmu 'utvrđeno mjesto' došlo preko značenja 'pletena ograda, plot' odnosno 'ograđeno mjesto'.¹⁵

Mayer je, nadalje, povezao ime Kotora s citiranim imenima dardanskih kaštela te s imenom panonskih Katara (*Catari: P l i n i j e*, *Nat. hist.* 3, 148). Panonski etnik se vjerojatno mora povezati s imenom (kasne) rimske postrojbe *n(umerus) Cattharensium* (poznata i zanimljiva grafijska inačica: *Caddarensium*), koju bilježi i *Notitia dignitatum occ.*, 7, 62: *Catarienses*. Ime panonskog plemena izvodilo bi se od **catar-* 'utvrda'.¹⁶

¹⁴ A. MAYER, *Nastavni vjesnik*, 41, 118. Usp. A. MAYER, *Catarensia*, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 1, Zagreb 1954., 95–109; A. MAYER, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1959., 20.

¹⁵ A. MAYER, *Die Sprache*, II, 20, spominje, kao manje uvjerljivu etimologiju, izvođenje od IE. **qet/qot-* 'stanovati'. Za etimologije usp. J. POKORNY, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1951., 534.

¹⁶ A. MAYER, *Glotta*, 24, 185 (usp. *Die Sprache*, II, 20, navodi mogućnost da se od istog korijena izvede i ime rijeke Katarbates zabilježene u Pseudo Skilakovu Periplusu, 21 ('*Burgbach*'). prijedlog je neprihvatljiv, jer je praktički izvjesno da se radi o iskrivljenom grčkom imenovanju rijeke s vodopadima.

Prema poredbenoj građi koju donosi Pokorny, može se međutim doći do nešto potpunijeg uvida u probleme povezane s našim toponimima. Vidljivo je naime da je od istog IE. *kat- (a ne *qat- = *kat-) izveden niz slavenskih leksema, od kojih su neki potvrđeni još u starocrkvenoslavenskih tekstovima, a naći ćemo za njih potvrde i u Akademijinu rječniku. Pored ostalog, potvrđen je izraz *kotora* u značenju 'ograđeno mjesto za stoku', što može objasniti učestalost dijela ojkonima (navedenih pod 1.6). Posebnu pak važnost je imao izraz *kotar* koji je u hrvatskoj srednjovjekovnoj pravnoj terminologiji bio ekvivalent latinskom *districtus*.

Postojanje glasovno bliskih riječi moglo je dovesti do osobitih vidova prihvaćanja mjesnih imena aloglotskog podrijetla, pa i do različitih pojava njihove "re-etimologizacije" prilikom uključivanja u korpus jezika.

Mayerov zaključak da se radi o imenu izvedenom iz ilirskog jezika valja razumjeti u okvirima općih ideja o tom jeziku koje su vladale u znanosti do 60-ih godina 20. stoljeća, te posebno slike ilirskog jezika koju je izgradio sam Mayer. Zamisao o jedinstvenom jeziku koji se u predrimsko doba širio između srednjeg Dunava i Jadrana, te od izvorišta Kupe do granica Makedonije i Epira danas je napuštena. Stoga je tješnje povezivanje panonskih Katara s našom skupinom već iz načelnih razloga bolje izbjeći.

Preostaje skupina potvrda koje svjedoče da se nekoliko glasovno bliskih imena u suton antike javlja na južnom Jadranu (*Kotor – Decateron, Decadaron*) te u zapadnom dijelu Dardanije, najvjerojatnije negdje u širem pojasu oko rijeke Ibra. Za prvi primjer znamo da se odnosi na grad nastao najvjerojatnije u kasnoj antici; dardanski kašteli su navedeni u popisu utvrda koje je sagradio/obnovio Justinijan oko sredine 6. stoljeća.

Kako je spomenuto uvodno, mnoga mjesta napućena odnosno korištena u kasnoj antici nose imena koja mogu biti i predrimskog podrijetla. To je i očekivano, s obzirom na gustinu i kontinuitet napućenosti od predrimskog doba, odnosno na vjerojatnoću da su se brojni toponimi predrimskog podrijetla u dobroj mjeri održavali. Kada je, primjerice, u kasnoj antici dolazilo do obnove naselja ili barem utvrde na kojoj od bezbrojnih prapovijesnih gradina, nije trebalo novo imenovanje: mjesto je već imalo svoje staro ime. Koliko je ovo zapravo morao biti čest ishod možemo naslućivati već i po tome što arheološka statistika pokazuje da je u zapadnoj polovici Bosne i Hercegovine prosječno 25% prapovijesnih gradina obnovljeno za neku namjenu u kasnoj antici. Ili, obrnuto, vrlo je mali broj kasnoantičkih utvrda bilo kojeg tipa ili namjene koji ne počiva na ostacima prapovijesne gradine.¹⁷

¹⁷ Prema analizi gradiva u: B. ČOVIĆ (ur.), *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1988.

Nije mi poznato jesu li iste pojave tipične i za područje oko Ibra, pa, uz sve druge neizvjesnosti, o tome neću ni raspravljati. Čini mi se, međutim, da pojava niza od tri imena izvedena od iste osnove u okviru iste cjeline, zapadne Dardanije, kao i razlike u tvorbi, upućuju na zaključak da se ovdje ne radi o čuvanju starijih imena, nego o novom imenovanju i, nadalje, da je značenje imena bilo transparentno u najdoslovnijem smislu. Drugim riječima, u 6. stoljeću bi bio u porabi leksem s osnovom koja bi mogla zvučati kao **kattaro-*. Uz malo smjelosti, slijedeći uvjerljivu Mayerovu etimologiju, moglo bi se pomišljati na temeljno značenje 'ograđeno / obzidano mjesto' > 'utvrda'.

Takav leksem međutim ne pripada ni latinskom jeziku koji je tada prevladavao u provinciji Dardaniji, kao ni grčkom, čiji se utjecaj osjećao i ranije, a u rano-bizantsko doba stalno jačao. Opravdano je dakle pomišljati na neki od jezika koji su se tada govorili u ovim krajevima. No prije nego se na to osvrnemo, potrebno je uzeti u obzir i vjerojatnoću da je dardanskim kaštelima jezično srodnog podrijetla Katera-Kotorac kod Sarajeva, te sam jadranski Kotor.

Polazeći od toga da svi imaju isto podrijetlo, valja potražiti mogući jezik koji bi bio raširen preko čitava područja u kojem se imena javljaju.

Jezične prilike u odmaklim godinama kasne antike i u ranom bizantskom razdoblju slabo poznajemo. Kolikogod bila izrazita dominacija latinskog, odnosno grčkoga, nedvojbeno je da valja računati s otocima koji su obilježeni porabom govora nastalih od predrimskih jezika. Vitalnost tračkog u istočnijim područjima, kao i održanje jezgre iz koje se razvio albanski jezik pokazuju da je mjestimično očuvanje domaćih govora – načelno govoreći – povijesna činjenica.

Drugo je pitanje koliko je realno očekivati da će se neki takav govor održati u Boki. Čini mi se, također, da s tim ne bi trebalo računati niti u sarajevskoj kotlini koja je bila urbanizirana i dakako, romanizirana.

Igrajući se s vjerojatnostima, čini mi se izvjesnijim pretpostaviti da su jadranski Kotor i Kotorac-Katera u Bosni osobiti toponimijski prežici. Radilo bi se o starim gradinskim položajima za koje se u mjesnoj uporabi utvrdilo ime koje je zapravo apelativ posuđen iz domorodačkog jezika. Tako bi **Cataro-* imalo, po prilici, funkciju brojnih naših oronima niza *Gradina*.

Dardanski kašteli na neki način potkrepljuju ovakvo razmišljanje. Ako se doista radi o imenu izvedenom iz leksika domaćeg živilja, nije nužno pomišljati na održanje predrimskog jezika, već samo na to da je ovaj izraz bio u živoj uporabi u vrijeme gradnje kaštela, možda kao svojevrzni *terminus technicus*.

Analize dugih popisa kaštela u Prokopija otkrivaju znatnu jezičnu heterogenost, kao i hibridne pojave. To nije čudno. Utvrde su se gradile u različitim prilikama i u tom poslu su sudjelovali ljudi različita podrijetla i statusa. Osim utvrda koje su podizane nastojanjem državne vlasti odnosno vojnog čimbenika,

mnoge su nastajale djelovanjem mjesnih autoriteta, iz gole nužde, a ponekad i pod prinudom vlasti. Justinijanske gradnje pak nastaju u razmjerno kraćem roku, očevitno dirigitirano i organizirano. Problemi međutim nastaju stoga što je do toga vremena vojska Carstva definitivno postala konglomerat koji se sastojao od ljudi novačenih u ruralnim područjima, često upravo najzabitnijim, pa prema tome i takvima u kojima tradicije domaćeg jezika nisu nestale, kao i barbara najrazličiti-jeg podrijetla i jezika.

Možda bismo smjeli iz toga zaključiti da je ipak riječ podrijetlom iz leksika domorodačkog jezika na jugoistoku Ilirika, onoga za kojeg se pretpostavlja da bi se jedini mogao zvati ilirskim. Zapadnija Dardanija, upravo Kosovo i dolina Ibra prema sjeveru, sudeći po antroponimiji, ali i po arheološkoj građi, doista je ve-zana za užu Iliriju uz južni Jadran.¹⁸ Pojava pak triju imena kaštela kao da upo-zorava na to da je u unutrašnjosti još živa tradicija predrimskog jezika – bilo da se radi o pučkom latinitetu prožetom utjecajima domaćeg jezika, bilo da je riječ o još uvijek živom domaćem idiomu. Razumljivo, uvijek je moguće da su kašteli dobili ime od neke Iliriku posve strane skupine koja je ovdje dospjela uključena u vojsku.

Kada bismo išta više znali o ranijoj povijesti nekih od mjesnih imena dalje prema sjeverozapadu, na temelju arealne analize moglo bi se doći do određenijih zaključaka. Čini se da je ime grada Kotora, sjedišta župe Vrbanje, ipak dosta staro, premda potvrđeno tek u 14. stoljeću. S obzirom na vjerojatnoću antičkog i kasnoantičkog postanka utvrđenog mjesta, kao i slučaju sarajevskog Kotorca valja ostaviti otvorenom mogućnost povezivanja s predslavenskim *katara-. Kod toga međutim valja voditi računa da zalazimo u pojas koji pripada predrimskim Panoncima, dakle etnosu koji se danas pretežno promatra odjelito od Ilira na jugu. Pojava sličnog izraza iste etimologije nije nevjerojatna, ali se bolje uzdržati od prebrzog suđenja.

2. IMENA MJESTA OD LAT. *LABES*

2.1. Imenovanje utvrde nekim izrazom koji označuje osobinu reljefa može se smatrati očekivanim. Ovdje bih ukratko razmotrio primjere toponima koji zasigurno jesu ili bi mogli biti predslavenskog podrijetla, a izvedeni su od lat. *labes* 'prosjedanje, propadanje, pad, survina, prosjedina'. Pokušao bih iznijeti argumente u prilog tezi da je i raširenost ovih toponima u tješnjoj vezi s kasnoantičkom kastrizacijom.

¹⁸ R. KATIČIĆ, Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, Sarajevo 1964., 9–58; F. PAPAZOGLU, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969.

(1) *Lave* u Dubrovniku. Prema staroj predaji ponikloj u samom Dubrovniku, ime *Ra(g)usium* postalo je od izvornog *Laus(ion)*, a to pak potječe od latinskog *labes*. Ovu predaju potvrđenu naporedo u Konstantina Porfirogeneta, Dukljanina i Milecija u novije vrijeme je pomnije analizirao R. Katičić ukazavši, pored ostaloga, na njeno ishodište i približnu dataciju. Katičić je ujedno pokazao da je etimologija neutemeljena.¹⁹ S druge strane, prema uvjerljivom objašnjenju M. Kravara, ime *Ragusium* zacijelo je grčkoga podrijetla i doista s *labes* nema nikakove veze.²⁰

U grafijama koje odaju kolebanja u izgovoru (*laue, labe*) izraz *Lave* se javlja u dubrovačkim notarskim spisima redovito od 13. stoljeća. Po svemu se vidi da je to morao biti apelativ u romanskom, raguzejskom govoru, ali je također razvidno da funkcionira i kao toponim. Primjerice: God. 1279. prodaje se kuća *positam in Castello ... que (domus) confinat a parte montis cum domo Radochne de Pribe et a parte pelagi super Laue et a parte orientis cum domo monasterii Sancte Marie de Castello*.²¹ U ovom, kao i u mnogim drugim primjerima, vidljivo je da *Laue* označuje strme hridi na kojima se nalazi najviši dio Dubrovnika (*Castellum*).²² No litica ima i drugdje oko Dubrovnika i one se također označuju istim izrazom. U zapisu iz 1283. koji se odnosi na obradu zemlje oko izvora Rijeke Dubrovačke čitamo: *que est in Bullento eiusdem ecclesie cum toto territorio, quod est subtus et supra vineam antedictam, ab angulo eiusdem vinee ex parte occidentis usque ad labem dicti Bullenti*.²³

U samom Dubrovniku javlja se *lave* u karakterističnim sintagmama: *castellum Lave, porta de Lave*, crkva sv. Mihajla *de Lave*. Svi ovi primjeri jasno svjedoče kako apelativ funkcionira kao toponim odnosno kao dio imena mjesta.

Primjeri iz Dubrovnika su nam važni jer pružaju mogućnost okvirnog datiranja i načelnog razumijevanja pojave i uporabe ovog leksema u toponimiji. Očevidno je bio produktivan od konca antike i trajno u okviru srednjovjekovnog romaniteta. Potvrde inače nalazimo u splitskom romanitetu, a ima tragova i drugdje.²⁴

¹⁹ R. KATIČIĆ, *Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo*. Tragom najstarijih dubrovačkih zapisa, *Uz početke hrvatskih početaka* (= SHP, ser. III., 18, Split 1990, 5–38), Split 1993., 131–160.

²⁰ M. KRAVAR, *Oko toponima Ragusa za Dubrovnik*, *Folia onomastica croatica*, 3, Zagreb 1994., 77–87.

²¹ *Monumenta historica Ragusina, knj. I Spisi dubrovačke kancelarije*. Prepisao i uredio G. ČREMOŠNIK. Zapisi notara Tomasa de Severe (1278–1282). Zagreb 1951, 23, br. 83 (dalje: MHR).

²² Usp. također: MHR I, 204 (br. 652), 271 (br. 891); J. LUČIĆ, MHR III, 210 (br. 520), 226 (br. 545), 258 (br. 752), 260 (br. 759), 264 (br. 768), 278 (br. 805)

²³ J. LUČIĆ, MHR II, 234, br. 976.

²⁴ V. NOVAK – P. SKOK, *Supetarski kartular*, 71.

(2) L a v č a n . Među gradovima Paganije Konstantin Porfirogenet navodi i grad *Slabínetza* (Σλαβίνετσα). U tom je imenu bio prepoznat Lavčan, grad koji se javlja u izvorima kasnijeg srednjeg vijeka te sve do kandijskog rata. Nakon razaranja privremeno je opustio, a kad je iznova napučen preovladalo je ime Gradac. Ime se ipak čuva u mjesnoj mikrotoponimiji.

Identifikaciju Konstantinova grada doveo je u pitanje P. Šimunović, predlažući drukčije rješenje. Radilo bi se o *Slivnici, odnosno o mjestu u današnjem Slivnu kod Metkovića.

Ne ulazeći u raspravu, osvrnut ću se na toponim Lavčan.

Sam Lavčan je veoma vjerojatno kasnoantička i ranobizantska utvrda koja je u ranom srednjem vijeku postala jednim od ključnih uporišta Paganije, kasnije pak Krajine ili (Gornjeg) Primorja. Nekoliko nalaza koji se mogu datirati u 6. stoljeće ima za nas osobitu vrijednost kao potvrda napučenosti položaja na prijelazu iz antike u srednji vijek.²⁵ Inače na području Graca, pa i na samoj građini, ima ostataka koji govore da se radi o jednom od onih primorskih položaja koji su stalno ili uz prekide naseljavani još od mlađe prapovijesti i napose u rimsko vrijeme.²⁶

Legenda koju je zabilježio Andrija Kačić Miošić, povezuje dolazak Kačića »iz Ungarie u Gornje Primorje« s gradnjom kule u Gracu.²⁷ U tome može biti istine koliko i u drugim sličnim predajama, ali je samo postojanje takve predaje barem potvrdom da se Lapčan štuje kao drevno uporište uz kojega fra Andrija vezuje svoje davne pretke, vodeći rod Krajine barem od 12. stoljeća.²⁸

Utvrda se nalazi iznad mjesta Gradac, a porušena je tijekom bitke s Turcima koja se odigrala u listopadu 1666. Povodom te bitke koja je imala velikog odjeka u Dalmaciji izmučenoj kandijskim ratom, J. Santini, očevidac okršaja, izradio je akvarel s detaljnim prikazom krajolika, rasporeda pomorskih i kopnenih snaga i njihova djelovanja, s oznakama i legendom. Već je tada ime Lapčan izašlo iz uporabe, pa se govori o bici pod Gracem, ali je u legendi iste slike ipak naznačeno

²⁵ J. MEDINI, Makarsko primorje u antici, *Makarski zbornik*, 1. Zbornik znanstv. savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju 28–30. rujna 1969., Makarska 1970, 13 i d.; 43, bilj. 130.

²⁶ K. JURIŠIĆ, Crkve biokovsko-neretvanskog područja u doba turske vladavine, *Kačić*, 2, Split 1969, 124–125; N. BOŽANIĆ-BEZIĆ, Srednjovjekovni spomenici Makarskog primorja, *Makarski zbornik*, 1, 300 (usp. od iste autorice, u istom zborniku: Kule u Makarskom primorju, 333 i bilj. 81). Na slici J. Santinija prikazana crkva Sv. Mihovila, na brdu gdje je danas groblje s crkvom iznova građenom u 18. st. i nanovo srušenom. Moguće je, već prema titularu, da je na istom položaju crkva postojala već u kasnoj antici.

²⁷ A. KAČIĆ-MIOŠIĆ, *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, ... pod naslovom »Slidi pisma od starih knezova Kačića kako i za koju svrhu dogjoše iz Ungarie u Gornje Primorje«.

²⁸ Jedno od važnijih sjedište Kačića u kasnije vrijeme je bilo u Markovićima iznad Igrana, gdje je Dmine Papalić našao hrvatsku redakciju Dukljaninove kronike oko 1500. g. Ovdje je stara predromanička crkva Sv. Mihovila, o kojoj nažalost nema pisanih podataka starijih od 17. stoljeća.

za obližnju uvalu »*valle di Lapsan*«. I drugi izvori pokazuju da je ime Gradac u ranom 17. stoljeću istislo staro ime grada koji je uostalom tada izgubio ranije značenje.

Sudeći prema ispravama iz 15. stoljeća, Lapčan je središte Gornjeg Primorja, tj. južnoga dijela Makarskog primorja, te mu pripadaju okolna zemljišta. Unatoč strmim padinama Rilića, Gradac nije izoliran. Posebno se preko Bačine otvara veza i s donjom Neretvom i s Vrgorcem. Stoga je Gradac i mogao postati turskim uporištem na obali pa ga je general Cornaro napokon uništio u spomenutoj bici.

Bez obzira na to spominje li Konstantin upravo Lavčan, posve je sigurno da se radi o imenu predhrvatskog podrijetla. Glasovno mu je najbliži crnogorski oronim *L o v ć e n*. Lovćen se spominje od 15. stoljeća (*Lovtben*, 1485.). P. Skok pretpostavlja ishodišno **Laucello-* koje se mijenja u slavenskoj jezičnoj sredini: razjednačavanje $l - l > l - n$; skup *-kj-* prelazi u *-tj-* i daje *-ć-*. U osnovi je staro romansko *lau-*, s *-au-* koje u pravilu daje slavensko *-ov-*.²⁹ Moguće je da je ime Lavčan nastalo od nekog srodnog predhrvatskog toponima. Niz primjera iz nekih područja Italije inače pokazuje da su tvorbe od ishodišnog *labes* bile produktivne u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju. Osobito može poslužiti skup mjesnih imena koja su raširena na sjeveru i sjeverozapadu Toskane u Italiji: *Lavacchio*, *Lavacchia* i sl. G. B. Pellegrini citira starije potvrde koje su posebno važne: *Lavacllo* (Borgo a Mozzano, prov. Lucca, 853. god.) i *Lavaccli* (Castellnuovo Berardenga? prov. Siena, 1107. god.). Očevidno se radi o kasnom latinskom *Lava-clo-*, s normalnom glasovnom promjenom *lab-* > *lav-*. Latinski deminutivni nastavci *-cellus/a*, *-culus/a* ovdje se mijenjaju u *-clo*, *-cla* i normalno ishode u talijanskom *-chio*, *-chia*.³⁰ Polazeći od *Lavacellu u najmanju ruku se može nešto lakše objasniti vokalizam koji je različit od onog u imenu Lovćen.

Zabilježiti ćemo napose samu afirmaciju imenovanja koje potječe iz latiniteta u davno napućenoj sredini s nedvojbeno jednako davno utvrđenim sustavom toponimije. Možda nije slučajno da su se duž Makarskog primorja imena važnijih mjesta od Vrulje do Makarske sačuvala od predrimskog doba do danas kao mali niz koji nalikuje sustavu (Brela – Bast – Makar[ska]), ali ne i dalje duž Gornjeg primorja, prema Neretvi.

(3) *L a b u K n i n u*. Grad koji se više puta spominje u srednjovjekovnim ispravama pod imenom Lab, dugo je vremena zadavao glavobolje istraživačima naše srednjovjekovne topografije.³¹ Tek je prilikom objave mletačkih skica i

²⁹ P. SKOK, ERj II, Zagreb 1972, 321, s. *Lôvćen*.

³⁰ G. B. PELLEGRINI, *Toponomastica italiana*, Hoepli, Milano 1990, 186.

³¹ R. LOPAŠIĆ, *Bihac i bihačka krajina*, Zagreb 1890, 48; V. KLAIĆ, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku, *VHAD*, n.s. 7, Zagreb 1904, 140; F. ŠIŠIĆ, O sredovječnom hrvatskom gradu Labu, *Bulićev zbornik*, Zagreb 1925, 578–580.

planova Knina i kninskih utvrda iz konca 17. i ranog 18. stoljeća na vidjelo izašlo da je Lab samo posebni dio utvrđenja na brdu na kojemu se smjestio sklop kninskih utvrđenja.³² N. Jakšić je uvjerljivo pokazao da je Lab samo dio velike kninske utvrde, čineći zasebno uporište, ali ujedno raspolažući i posebnim statusom (sjedište banovca u kasnom srednjem vijeku), posadom i "pertinencijama". To je najviša točka na južnom dijelu izduženog grebenskog tvrđavskog uporišta.³³ Kako se vidi i na Paganovoj karti iz 16. stoljeća, sjeverniji, najjači dio tvrđavskoga sklopa nosio je ime Tnin (kod Pagana *Tina*, nasuprot utvrđi *Lab*).

Ovdje bi bilo neumjesno ulaziti u još uvijek zapletenu problematiku razvitka kninskog tvrđavskog sklopa do oslobođenja od Turaka 1688.

Unatoč položaju koji se u srednjem i novom vijeku držao strateški silno važnim, čini se da Knin nije bio posebno važno uporište u kasnijim stoljećima stare ere niti pod rimskom vlašću. Kao poprišta bitaka u 1. st. pr. Kr. zabilježeni su Burnum i Promona koji se nalaze zapadno i južno od Knina. I sama rimska magistralna cesta Senija – Salona ga mimoilazi prolazeći najkraćim prohodnim potezom od prijelaza preko Krke kod Burnuma (na Brljanu) do Promone (Orišnica, u Tepljuhu). Neposredna posljedica ovakvih okolnosti je i to da nam nije posvjedočeno antičko ime Knina. U rimsko doba je oko položaja Kapitul moralo nastati naselje veterana iz obližnjeg legijskog tabora u Burnumu. Kraj je općenito bio dobro napučen sve do konca antike.³⁴ No upravo potkraj antike čini se da je Kninu znatno poraslo značenje. Sudeći po nekropoli Greblje i nalazima na sjevernom kraju tvrđavskog sklopa, na položaju brončanodobne gradine Sv. Spas, ispod hrvatskih srednjovjekovnih grobova našli su se ostaci kasnoantičke arhitekture koji nisu posebno proučeni. U svakom je slučaju sasvim izvjesno da kninski tvrđavski sklop počinje kontinuirani razvitak upravo od kasne antike.³⁵ Zacijelo je kninsko uporište bilo jedno od prvih koje su Hrvati trajno zaposjeli u Dalmaciji. Postavši s vremenom sijelom hrvatske biskupije, Knin je faktički postao i glavnim mjestom južne Hrvatske uopće. Nakon što su ga vladari preoteli od velikaša Nelipića, Knin je doista glavni grad Hrvatske južno od Gvozda.

Ime pod kojim se javlja u srednjovjekovnim zapisima svakako je glasilo *Tnin* (usp. kod Porfirogeneta, 30: Τνήνα za županiju, odn. 31, za grad Τενήν), od čega je došlo očekivano *Knin*. Podrijetlo toponima je nejasno, ali se čini vjerojatnijom

³² B. BEZIĆ, Prilog poznavanju kninske tvrđave, *Fiskovićev zbornik*, II, Split 1980, 141–143.

³³ N. JAKŠIĆ, Iz srednjovjekovne topografije Knina, *RFFZd*, 20, 1982, 43–52.

³⁴ M. ZANINOVIĆ, Kninsko područje u antici, *Arheološki radovi i rasprave*, 7, Zagreb 1974., 301–319; M. BUDIMIR, Arheološka topografija kninske općine, *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini. Znanst. skup. Knin, 13–15. X. 1987. Izd. HAD, 15, Zagreb 1992.*, 23–32.

³⁵ Z. VINSKI, Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje, *Starohrvatska prosvjeta* III. ser., 19, Split 1991., 5–73.

teza po kojoj ime potječe od latinskog oblika *Tininum* ili *Teninum*, predrimskog podrijetla.³⁶ Druga je mogućnost koju pruža slavenska etimologija, za koju se založio Skok.³⁷ Ona bi djelovala uvjerljivije da ju je moguće potkrijepiti valjanim analogijama iz toponimije. S obzirom na to da su u većini slučajeva kasnoantička utvrđena naselja, ako su zaposjednuta i u srednjem vijeku, u Dalmaciji zadržala svoja predhrvatska imena, dosta je vjerojatno da je takav slučaj bio i s Kninom.

No čak i da nije tako, tj. da su Kninu ime dali Hrvati, nema dvojbe da je to bilo ime za ukupnost utvrde, naselja i zemljišta koje im neposredno pripada. To je važno za razumijevanje postanka imenovanja Lab za dio utvrđenja u sklopu kninske fortifikacije.

Lab se u izvorima uvijek javlja samo pod tim imenom. Za ime nema zadovoljavajuće slavenske etimologije te je praktički sigurno da mu je podrijetlo predhrvatsko. Realno je pomišljati na sljedeće: drevna oronimska osnova *alb-*, u Liburniji dvaput posvjedočena osnova *alu-* (Alvona, Alveria), lat. *albus* 'bijeli', pretpostavljeni ilir. *lau-* (možda u svezi s grč. *lau*) i lat. *labes* 'strmen, propadanje'.

(1) Za prvo rješenje ne raspoložemo uvjerljivim usporedbama s našega područja. Prema Mayeru postoji ilir. **alb-* od IE. **albh-*. Oslanja se na skromni broj potvrda: *Albanoi*, pleme u Orestidi na jugu ilirskog područja, *Albion* planina (Vel. i M. Kapela) i *Albona* (=Labin). Dva druga mjesna imena su za našu problematiku relevantna. Pri tome je neizvjesno otkuda potječe naziv masiva Kapele. Za potvrdu *Albona* držim da je iz kasne antike, dok je izvorni oblik *Alvona*.³⁸

(2) Liburnski ojkonomi *Alvona* i *Alveria* su dobro potvrđeni u izvorima.³⁹ Sudeći po odnosu *Alvona/Alutae*, osnova bi mogla biti **alw-*. Prema hrv. *Labin*, vidljiva je metateza likvida, dobro potvrđena u svim analognim slučajevima imena i apelativa koji su Hrvati preuzimali u ranoj fazi dodira s romanskim življenjem. Nema međutim potvrda da je bilo mjesnih imena koja bi mogla u hrv. dati lik *Lab*.

(3) Lat. *albus* 'bijel' je lako zamisliv epitet stjenovitog vrha. Zacijelo je ovaj

³⁶ A. MAYER, Die sprache... I, 1957, 334; 243: »Aus *Tininum* ging über **Tḡnin̄s* kroat. **Tnin* ... und mit Ersetzng des im Slawischen unmöglichen Anlauts *Knin* hervor.« Mayer povezuje ime sa spomenom delmatskog grada *Ninia* (Strabon, 7. 5. 5), što je inače pretpostavio još Tomascsek, *Mitt. Geogr. Ges.* Wien 23, 504 i d.

³⁷ P. SKOK, ERj. II, TOMASCHEK 109, s.v. Knin.

³⁸ A. MAYER, Die sprache... I, 36 i d.; v. gore.

³⁹ *Alvona*: oblik *Ἀλῶν* već kod Artemidora Efežanina iz oko 100. g. pr. Kr.; *Alvona, Alutae* kod Plinija, Nat. hist. 3, 139, 140; *Ἀλούωνα*, Ptolemej 2, 16, 2.; *Alb-* kasna grafija: *Albonessium* CIL III 3049 i *Albona* kod Anonima Ravenjanina 4, 22 i 5, 14. *Alveria*: *Alveritarum* CIL III 9938 i dr. natpisi; Anon. Ravenjanin 4,16: *Arberie* (*Alberie).

pridjev bio produktivan u mikrotoponimiji rimskog perioda, ali za to nemam potvrda.

(4) Nekoliko ilirskih toponima, po Mayeru, izvedeno je od *leus-/lau-* 'Stein': *Leusinium*, *Leusaba*. Ni u ovom slučaju nema sigurnih potvrda za oblik iz kojega bi se moglo izvesti *Lab*.

(5) Lat. *labes*, *-is* ima šire značenje: 'provalija, propadanje, strmen' i sl. Riječ se javlja posebno u dalmatinskom romanitetu srednjega vijeka, osobito u Dubrovniku te u Splitu (v. gore). Potpuno je sigurno da su u dalmatoromanskim govorima postojali i apelativ *lau* (<*labes*) i izvedeni toponimi, kao što je bilo i u Italiji, o čemu će dalje biti opširnijih razmatranja.

Grafije imena su nebitne jer čini se da nije bilo razlika u vrijeme kada su potvrde nastale. Ime grada je glasilo, najvjerojatnije, *Lab*. Ukoliko se pretpostavi da se i ovdje suočavamo s prethrvatskim mjesnim imenom, valja poći od proste osnove **lau-* s nekim samoglasničkim dočetakom koji je davao dvosložno ime i s obzirom na to nije došlo do očekivane zamjene *-au-* > *-ov-*, već je međusamoglasnički labijal zamijenjen s *-b-*.

Primjer bi mogao imati velikoga značenja za rasvjetljavanje imenovanja o kojima je bilo govora u vezi s Dubrovnikom i Lapčanom. Ovdje je naime potpuno jasno da imenom *Lab* nije obilježena niti cijela utvrda, a pogotovu ne ukupno naselje kojemu utvrda pripada. Sve zajedno naziva se Knin, odnosno Tnin u većini isprava (*T̃niñs*). O podrijetlu samog imena Knina ovdje nema potrebe pokretati raspravu. Bez obzira na to radi li se ovdje o nekom prethrvatskom ojkonomu koji bi glasio **Teninum* ili **Tininum* ili, kao što Skok pretpostavlja, o hrvatskom imenovanju od osnove *tin-* sa značenjem 'ogradi, pregraditi', nema dvojbe oko toga da je T/Knin srednjovjekovno ime grada, tj. zajedno i podgrađa i sustava utvrda iznad njega.

Čini se dakle da je i Knin primjer jako utvrđenog kasnorimskog uporišta koje može pružiti potpunu i trajnu zaštitu pučanstvu. Upravo ovi razlozi, pored ne osobito uvjerljivih topografskih argumenata, upućuju neke povjesničare da u Kninu traže mjesto *Ludrum*, u kojem je 530. godine utemeljena biskupija (poređeni su joj *Magnum*, *Aequum*, *Salvium*, *Sardeati* = *Sarziaticum*).⁴⁰ Što se pak tiče našeg problema, njega je u ovakvom kontekstu razmjerno lako razriješiti. U sklopu mjesta (*civitas* – kasnoantičkoj poluslužbenoj terminologiji kojom se služi i Ravenjanin), *Lab* je onaj dio utvrde kojeg posebno obilježuje nagli prekid vršnog grebena odnosno hrpta i početak strmeni što se ruši do same Krke koja optače brdo s utvrđenjima.

⁴⁰ V. KLAJČIĆ, *Episcopatus Ludrensis* u Dalmaciji, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, N.S., 12, 1912–1913., 314–315.

Moglo se dakle dogoditi da s promjenom imena mjesta u cjelini, a u tom sklopu i samoga utvrđenja, nestane svaki trag prethrvatskog imena, a da preostane staro ime samo jednoga dijela tvrđave, možda i zaslugom starosjedilaca koji su se pomiješali s Hrvatima i prenijeli im ime koje u njihovu jeziku ima prozirno značenje.

U slučaju imenovanja od lat. *labes* razmjerno je jasna shema: u prostoru naseobinske zajednice s ustaljenim/prihvaćenim imenom utvrda može dobiti ime koje je goli apelativ ili pak izvedenica od apelativa. U oba slučaja, usljed neminovne redundancije, mikrotoponimski značaj imena je zajamčen. No za povijesnu stranu pojave je neobično zanimljiva sama činjenica prihvaćanja upravo ovog imena prilikom pridolaska i učvršćivanja skupina drugog jezika. Ponegdje, očividno, staro ime naseobinske zajednice posve nestaje, a zamjenjuje ga dotadašnji mikrotoponim: ono što on označuje ima najveću važnost, a redundancije u novom jezičnom sustavu nema.

No kninski primjer je u tom pogledu doista izuzetan, jer čuvanje mikrotoponima u izvornoj funkciji gotovo da nas sili na pretpostavku o nekoj nazočnosti i ulozi starosjedilaca u Kninu tijekom burnih i nama nejasnih kretanja u 7. stoljeću.

(4) *Labin kod Trogira (?)*. Primjer s kojim ćemo se ovdje suočiti zacijelo će djelovati najmanje prihvatljivim. Poznato je da kasnorimski ojkonimi na *-ona* prelaze u pravilu u hrvatsko *-in*.⁴¹ Stoga se po analogiji uzima da ako je liburnsko-istarsko *Albona* dalo *Labin*, onda isto vrijedi i za trogirski *Labin*. Doista u trogirskim ispravama nalazimo oblik *Albona za Labin; ad Albonam, in terra Albonae* (1. VIII.1272), *de Albona* (1293).⁴² Ipak, valja upozoriti na više pojava koje bi ovu tako uvjerljivu očevidnost mogle donekle pomutiti.

Prvo, kako se razabire iz Sumpetaraskog kartulara, u srednjoj Dalmaciji već u 11. stoljeću ljudi znaju za *Labin* u Istri koji se u latinskim zapisima bilježi kao *Albona*, onako kako mu ime glasi na talijanskom jeziku i kako se inače javlja u latinskim tekstovima. Sama ta činjenica dakako ne bi dostajala za tvrdnju da su u Trogiru svijesno tražili latinski praoblik imena svoga sela *Labin*. No dobro je poznato da Trogir u 13. stoljeću postaje jedno od žarišta srednjovjekovne humanističke učenosti.⁴³ Dovoljno je podsjetiti na etimologije i tumačenja postanja pojedinih imena kod Tome Arhiđakona da bi se shvatilo kako je učena intervencija i u našem slučaju sasvim moguća.

⁴¹ Prijelaz se ostvaruje slijedom zamjena vulgarnolat. *-ona* (zatvoreni izgovor, kojeg ljudi slavenskog jezika čuju kao *-una*) > *yn'* > *in*. Usp. Scardona, *Salona, Flanona* > *Skradin, Solin, Plomin*.

⁴² M. BARADA, *Mon. Traguriensia* II 321.

⁴³ Posebno o ulozi trogirskog biskupa Treguana u prvoj polovici 13. st. v. M. IVANIŠEVIĆ, *Trogirski biskup Treguan Firentinac, Majstor Radovan i njegovo doba, Trogir 1994.*, 263–266.

Možda u ovom smislu najrječitije govori spomen još jednog lika imena Labina: *Labena*. To bi, istina, mogao biti i romanski izgovor hrvatskoga imena u 13–14. stoljeću, ali je to malo vjerojatno. Mislim da bi upravo to moralo biti staro i izvoru bliže romansko ime ovog naselja i brda nad njim koje je inače dominantno i služi za orijentaciju na većim razdaljinama (Labištica, preko 700 m). Ishodište bi mogao biti vulglat. oblik **Labina/Lavina*.

Changes in the settlement pattern of late Roman Dalmatia : traces in place-names

Summary

For toponymic study of pre-Croatian origins the evaluation of changes in the settlement pattern during the last centuries of Roman Dalmatia can have a special meaning. Most of the central settlements of the early Croatian Middle Ages were not established on the location of prosperous cities of Roman times, but developed from fortified settlements of late antiquity (i. e., the early Byzantine period): Knin, Biograd, Klis, etc. Important data for toponymic conclusions, and in some instances for etymological research can be drawn from changes in the early settlement pattern. The author examines the following place-names: 1) the place-name *Kotor* (and other similar names) and 2) place-names that probably developed from the Latin *labes*. Both groups are related to names of fortified places of the late period of antiquity.

Ključne riječi: Kasna antika, rani srednji vijek, toponimi, promjene u sustavu naseljavanja

Key words: Late Antiquity, Early Middle Age, place-names, changes of settlement pattern